

IRENEUSZ PŁUSKA *

KONSERWACJA ROMAŃSKIEJ KRYPTY ŚW. LEONARDA
POD KATEDRĄ WAWELSKĄCONSERVATION OF THE ST. LEONARD'S ROMAN CRYPT
UNDER THE WAWEL CATHEDRAL

Streszczenie

Krypta św. Leonarda z katedry wawelskiej stanowi jeden z najważniejszych zabytków rodzimej architektury romańskiej. Niniejszy artykuł omawia pełny zakres wykonanych prac konserwatorskich przy murach, kolumnach, sklepieniu krzyżowym i sarkofagach. Podaje informacje dotyczące historii obiektu, techniki i technologii budowy poszczególnych elementów krypty wraz z metodyką konserwatorską.

Słowa kluczowe: krypta, konserwacja

Abstract

St. Leonard Crypt (1142) constitutes the finest example of the roman sacral interior in Poland. From 1938 there have not been conducted any serious conservation works within the object despite the current prophylactic needed for the interior usage as the part of tourist route and for sacral function.

The general assumption for the latest complex conservation (2007) was to carry out the preservative type of works, in the result of which there was maintained the original esthetic object appearance with keeping maximum amount of historical substance, mainly from roman period. There were undertaken prophylactic and conservative works, based on the cleaning up the stones from the destructive stratifications, stopping the stone materials and sand-clay mortar degradation. One of the most important problems was complicated conservation of the under slung fragments of cross-vaults mounted on the metal nets.

Keywords: crypt, conservation works

* Prof. – Akademia Sztuk Pięknych w Krakowie

1. Wprowadzenie

Osoby zwiedzające katedrę, nawet niezbyt obeznane z historią Polski, ulegają fascynacji kryptą św. Leonarda, której wnętrze dostarcza wciąż nowych, głębokich doznań duchowych i artystycznych. Dla przybywających tu ludzi surowa romańska architektura oraz groby monarchów i bohaterów narodowych stanowią nie tylko świadectwo historii, lecz także źródło religijnej i patriotycznej inspiracji.

Z pierwotnej katedry hermanowskiej zachowały się częściowo mury wieży Srebrnych Dzwonów, całkowicie zaś przetrwała krypta św. Leonarda, dająca (po odbudowie przez Adolfa Szyszko-Bohusza) doskonale wyobrażenie o stylu i formie architektonicznej drugiej romańskiej katedry. Nie ulega wątpliwości, że krypta jest jednym z najważniejszych zabytków rodzimej romańskiej architektury. Jej budowa, umieszczone sarkofagi i inne elementy wyposażenia wnętrza, jak neoromański kamienny ołtarzyk projektu Violet-le-Duca i ceramiczna plecionkowa posadzka, decydują o wielkim znaczeniu dla naszej kultury i religii nie tylko w Krakowie, ale i w Polsce.

Najnowsza historia wiąże ten obiekt z wielkim Polakiem – papieżem Janem Pawłem II. To tutaj, w krypcie św. Leonarda odprawił On swoje pierwsze nabożeństwo prymicyjne. Tu rozpoczęło się Jego życie kapłańskie zakończone oczekiwaną niebawem beatyfikacją.

Wszystko to determinowało o kompleksowości permanentnej ochrony konserwatorskiej.

Stan zachowania wnętrza nie stanowił może bezpośredniego zagrożenia konserwatorskiego, ale po upływie około 70 lat od gruntownej odbudowy i aranżacji krypty przez A. Szyszko-Bohusza zauważono znaczne objawy zniszczenia poszczególnych części architektonicznych i wyposażenia dekoracyjnego obiektu. Były to: spękania sklepień, uszkodzenia elementów nośnych (kolumn), dezintegracja zabytkowych elementów wykonanych z piaskowca, zmatowienia i ubytki marmurowych sarkofagów, wreszcie znaczne nagromadzenie aktywnych chemicznie zabrudzeń i zapyleń, które mogły tylko pogłębiać zauważone wcześniej zmiany strukturalne i zniszczenia materiałów mineralnych (kamieni i zapraw) występujących w obiekcie.

Niezwykle ważnym zadaniem towarzyszącym pracom ściśle konserwatorskim było przeprowadzenie badań sondażowych, identyfikujących zakres czynności wykonanych w latach 1937-38 przez A. Szyszko-Bohusza, autora zachowanej do dzisiaj aranżacji architektonicznej krypty. Odpowiedź na pytanie, które często zadawali historycy sztuki i architektury – jaki zakres autentycznej substancji zabytkowej i w jakim układzie kompozycyjnym występuje w obiekcie, a ile stanowi autorska, ale stylowa interpretacja naśladowcza autora – było odpowiedzią kluczową.

Pomimo relikotowo zachowanej, bardzo zniszczonej i zdekompletowanej dokumentacji projektowej remontu krypty z lat 1937-38¹ udało się znaleźć odpowiedź na większość nurtujących specjalistów pytań.

Niniejszy artykuł w syntetycznej formie podaje informacje dotyczące historii, techniki i technologii budowy poszczególnych elementów krypty wraz z metodyką konserwatorską. Ze względu na znaczną ilość zabytkowych architektonicznych i dekoracyjnych elementów wnętrza krypty oraz rozległą problematykę konserwatorską, ze względów oczywistych przedstawiono jedynie najważniejsze zagadnienia, służące nauce i lepszemu poznaniu autentycznego zabytku, jakim jest krypta św. Leonarda pod Katedrą Wawelską.

2. Historia krypty

Druga, albo „hermanowska” katedra pod wezwaniem św. Wacława z kryptą zachodnią św. Leonarda usytuowana jest przy północnym skraju wzgórza wawelskiego, na terenie podgórze wczesnośredniowiecznego, w obrębie murów obecnej katedry gotyckiej. Zaczęta być może jeszcze przez Bolesława Szczodrego (1058-79), zrealizowana była za panowania Władysława Hermana (1079 - 1102) i jego następcy Bolesława Krzywoustego (1102-38). Konsekracja miała miejsce wprawdzie dopiero w 1142 r., ale już w 1118 r. budowa była tak zaawansowana, że można było dokonać pochówku biskupa Maura w krypcie pod chórem zachodnim. Katedra „hermanowska”, której ogólny plan znany

¹ Strzępy dokumentacji wykonanej na kartonach i kalkach kreślarskich znajdują się w Archiwum Wawelskim. Większość jednak projektów przechowywanych w zbiorach prywatnych A. Szyszko-Bohusza, w czasie II wojny światowej zaginęła.

jest z fragmentarycznych badań podziemi obecnej gotyckiej budowli, relikwów fundamentów i dolnych partii ścian, zachowała się w pełniejszym zasięgu w partii zachodniej. Do wysokości kilkunastu metrów sięga jeszcze romański wątek kamienny wieży południowej (wieża Srebrnych Dzwonów), a krypta św. Leonarda, pomimo przeróbek i późniejszych zmian, należy do najlepiej zachowanych wnętrz romańskich w Polsce.

Nieznaczne przebudowania trwały nieprzerwanie w ciągu wieków od czasu powstania do wieku XIX. Zaniedbana w drugiej połowie XVI w. służyła jako skład materiałów budowlanych. Adaptowana na groby królewskie pod koniec XVIII w.

W latach 1873-74 prowadzone były prace renowacyjne w ramach nowego urządzania grobów królewskich. Prace wykonywane były pod nadzorem Józefa Łepkowskiego przez Teofila Żebrowskiego przy wydatnym udziale Jana Matejki. Po niewielkiej przebudowie wnętrza ściany pokryto tynkiem, a na obniżoną posadzkę położono płyty z belgijskiego wapienia. Jeszcze w roku 1876 zbudowano w krypcie św. Leonarda neoromański ołtarzyk według projektu znanego francuskiego architekta i teoretyka sztuki E. Violet-le-Duca.

W roku 1891 i następnych latach, przy okazji odnawiania i remontu całej katedry, architekt Sławomir Odrzywolski wykonywał również prace odnawiające wnętrza krypty. Zakresu tych prac nie ustalono.

Gruntowne odnowienie krypty miało miejsce w latach 1937-38, przeprowadzone przez Adolfa Szyszko-Bohusza. Prace konserwatorskie i aranżacyjne polegały na częściowym przywróceniu pierwotnego stanu i uczynieniu oryginalnego romańskiego wyglądu obiektu. Szyszko-Bohusz utrzymał trzynawową halę, zamkniętą od zachodu półkolistą absydą. Częściowo zrekonstruowane, żelbetowe sklepienie krzyżowe z kamiennymi gurtami wsparte jest na ośmiu kolumnach o kapitelach kostkowych trzech typów i na tyłu samych pilastrach stojących w cokole obiegającym wnętrze.

3. Prace konserwatorskie

Od roku 1938 w krypcie nie były wykonywane poważniejsze prace renowacyjne, poza bieżącą opieką, związaną z użytkowaniem wnętrza jako trasy turystycznej i kaplicy z okazjonalną funkcją sakralną.

Obecną gruntowną konserwację wykonywał w 2007 r. zespół konserwatorów z Międzyuczelnianego Instytutu Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Warszawa – Kraków, pod kierunkiem autora.

Budowla o tej wartości historycznej i artystycznej wymagała szczególnego potraktowania konserwatorskiego. Z jednej strony należało zachować wielką ostrożność w podejmowaniu decyzji dotyczących jakichkolwiek zmian w przekształceniu nawet najmniejszego historycznego elementu architektonicznego i zakłóceniu zachowanych jeszcze pierwotnych technologii wykonania. Z drugiej strony ostrożności wymagało zastosowanie nowych, współczesnych technologii konserwatorskich, które miały zabezpieczyć elementy zabytkowego wnętrza krypty wraz z najcenniejszą romańską posadzką ceramiczną, sarkofagami i neoromańskim kamiennym ołtarzykiem.

Głównym założeniem konserwatorskim było wykonanie konserwacji typu zachowawczego, w wyniku której, utrzymany i uszanowany został oryginalny wygląd estetyczny obiektu przy zachowaniu maksymalnej ilości substancji zabytkowej, pochodzącej z różnych okresów historycznych.

Mimo braku poważniejszych zagrożeń wnętrza krypty i sarkofagów, niezbędne było podjęcie szeroko zakrojonych prac profilaktyczno-konserwatorskich, polegających na odczyszczeniu kamieni ze szkodliwych, pylistych nawarstwień i zatrzymaniu degradacji materiałów kamiennych, z których zbudowane jest wnętrze i jego wyposażenie, a w szczególnych przypadkach kamienie mocno zdeintegrowane lub wykazujące niezgodność z pierwowzorem zastąpiono nowymi. Generalnie zachowano w obecnym układzie wszystkie zróżnicowania wątków kamiennych i w mniejszym zakresie ceglanych. Według rozpoznania naukowego w większości zachowały się jednolite i autentyczne wątki kamienne. Przemurowane były stosunkowo niewielkie partie ścian, głównie w pobliżu otworów okiennych. Również późniejsze pojedyncze kostki kamienne występują w niewielkiej ilości w różnych fragmentach murów. Wstawki te nie miały istotniejszego znaczenia dla ogólnego wyglądu poszczególnych części romańskich murów, o ile nie były przyczyną zachodzących procesów zniszczeń. W takich przypadkach, a szczególnie w partiach rozległych kitów i w mniejszych, wyjątkowo rażących uzupełnieniach należało je wymienić.

Zachowane zostały wszystkie zmiany renowacyjne i rekonstrukcje wykonane przez Teofila Żebrowskiego w latach 1873-74 oraz z czasów gruntownej odnowy krypty przez Adolfa Szyszko-Bohusza w latach 1937-38. Uszanowanie tych zmian miało na celu zachowanie historycznych już koncepcji architektoniczno-estetycznych, technologii i zabytkowego materiałoznawstwa.

Wszystkie zmiany fakturalne i kolorystyczne na historycznych uzupełnieniach, jak zaplamienia na kolumnach i ciosach kamiennych ścian krypty, podlegały pewnemu „uspokojeniu”, aby nie zniekształcały bryły lub płaszczyzny danej części architektury. Jednak ich opracowanie jest czytelne i rozróżnialne dla profesjonalistów, jako „świadki” o znaczeniu historycznym, a nawet edukacyjnym.

Obecne spoiny wypełnione są w większości późniejszą zaprawą piaskowo-wapienną z dodatkiem cementu. Liczne partie tak wyspoinowanych przez A. Szyszko-Bohusza wątków nie powodowały szkodliwego wpływu na stan zachowania kamieni i cegieł. Usunięcie spoin nie było więc wskazane, gdyż mechaniczna czynność mogłaby spowodować znaczne uszkodzenia sąsiadujących z nimi krawędzi kamieni i cegieł. Dlatego w większości postanowiono je zachować, stosując zastępczą, bezpieczną metodę i środek w postaci ujednoczenia starych zapraw po odczyszczeniu, poprzez scalenie rodzajem fakturalnego preparatu o spoiwie krzemooorganicznym. Wszystkie ubytki w spoinach i wykruszenia uzupełniono zaprawą sporządzoną homogenicznie wg receptury Szyszko-Bohusza.

Odspojenia, spękania i rysy w wątkach kamiennych i detalach architektonicznych, kolumnach, ołtarzyku i rzeźbie bazyliuszka w przedsionku sklejo lub iniekowano mikroporowatym lepiszczem cem.-wap. Unikano stosowania żywic syntetycznych, jako obcych materiałów, w cennym i dość autentycznym zabytku architektury i sztuki romańskiej.

Przyjęto założenie, żeby nie uzupełniać i nie rekonstruować wszystkich ubytków formy, gdzie ich czytelność, co do kształtu formy, budziła zastrzeżenia. „Malowniczość” niektórych ubytków i zniszczonej, ale zabezpieczonej faktury pierwotnego kamienia świadczyła o charakterystycznych cechach dawności i szczególnej w zabytkach wartości upływającego czasu.

Szczególne czynności reperacyjne dotyczyły powierzchni częściowo podwieszono sklepienia krzyżowego. Na wielu fragmentach spękanego tynku należało odsłonić i „wyżyłować” zaprawę, aby dokładnie usunąć produkty korozji z prętów i siatek metalowych, zabezpieczyć antykorozyjnie metal, a następnie uzupełnić naśladowczo fakturę tynku w miejscach reperacji danego fragmentu sklepienia. Całość sklepienia podlegała odświeżeniu lekką pobiałą, sporządzoną z fabrycznego wapna dyspergowanego.

Odrębnego opracowania konserwatorskiego wymagały kamienne sarkofagi. Na ich powierzchniach widoczne były najczęściej ubytki dekoracji rzeźbiarskich i zniszczenia spolerowanego marmuru. Mocno uszkodzone były niektóre dekoracje z aplikacji metalowych. Przyjęto założenie, że odczyści się, uzupełni i zrekonstruuje wszystkie ubytki formy, bowiem czytelność kompozycyjna elementów dekoracyjnych nie budziła żadnych zastrzeżeń.

Specjalnych zabiegów konserwatorskich wymagała niezwykle cenna romańska ceramiczna posadzka. Usunięcie wosku z powierzchni, a szczególnie zabezpieczenie szkliwa na powierzchni płytek było czynnością obligatoryjną.

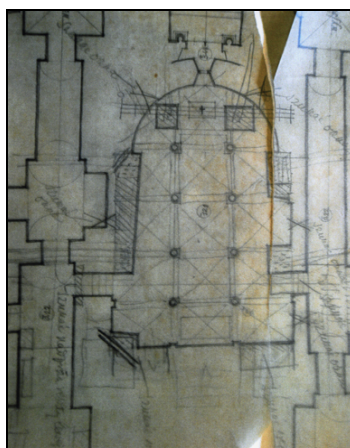
W trakcie prac konserwatorskich zespół konsultował się z odpowiednimi specjalistami: architektem badaczem, historykiem sztuki, technologia z zakresu chemii konserwatorskiej i dokumentalistą.

4. Komentarze konserwatorskie do archiwalnych materiałów A. Szyszko-Bohusza

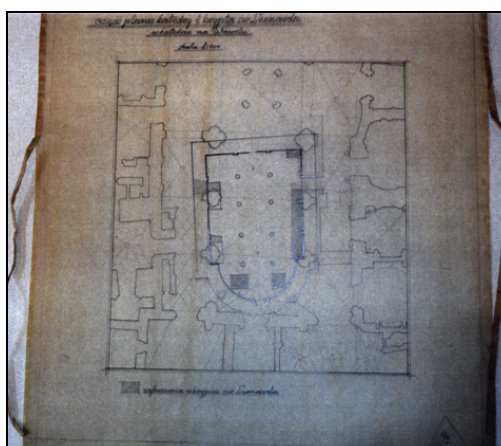
Adolf Szyszko-Bohusz intuicyjnie trafnie zaznaczył miejsca poszukiwań pierwotnych otworów okiennych i drzwiowych - rys. 1. Zakreskowana część murów przewidziana była do wyburzenia w restauracji w roku 1938. Nad ołtarzykiem zaprojektowano belkę żelbetową wzmacniającą sklepienie nad częścią prezbiterialną krypty po usunięciu dwóch filarów. Belka żelbetowa ukryta jest ponad częścią podwieszonym obecnym sklepieniem krzyżowym. Usunął dwa filary w części prezbiterialnej krypty, duży fragment muru przy ścianie południowej, przebił nowe wejście do krypty w ścianie zachodniej, zmniejszając szerokie filary przyścienne - rys. 2. W narożniku północno-wschodnim usunął bliżej nieokreśloną odsadzkę przy murze pierwotnym.

Z rysunku 3 można wnioskować, że w większości zachowały się oryginalne romańskie mury krypty. Późniejsze są XIV-wieczne ciężkie filary - podparcia gotyckiej świątyni oraz częściowo przemurwane oba narożniki północne. Całkowicie nowa jest ściana z 1938 r. jako zamurowanie otworu wejściowego

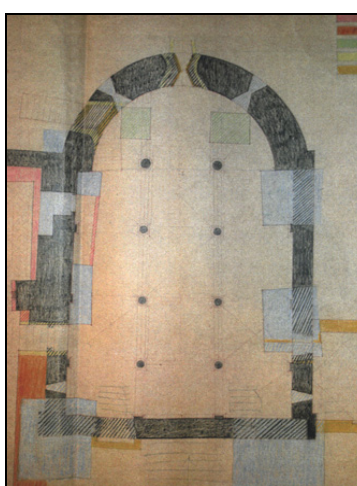
po dawnej klatce schodowej w części lewej prezbiterialnej. Mocno przemurowane jest środkowe okienko.

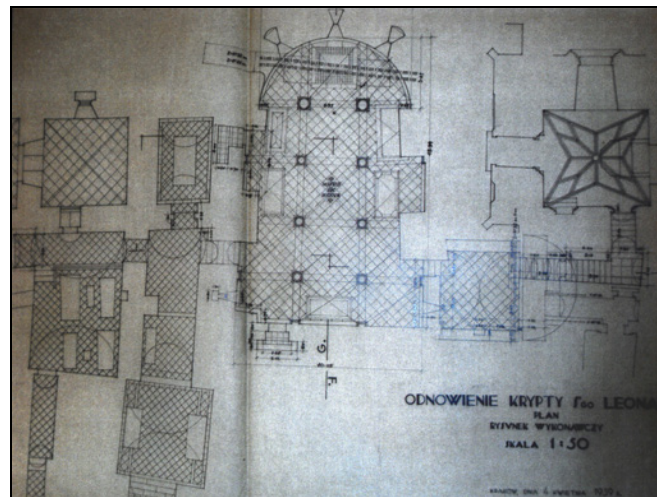
Rys. 1. Od ręczny rys. A. Szyszko-Bohusza z propozycjami badawczymi i sondażowymi
Fig. 1. Hand sketch of A. Szyszko-Bohusz with research and probe propositions

Rys. 2. Rzut poziomy ze stycznia 1938 r. z zaznaczonymi wyburzeniami części późniejszych murów
Fig. 2. Plan from January of 1938 (demolitions of parts of subsequent walls are marked)

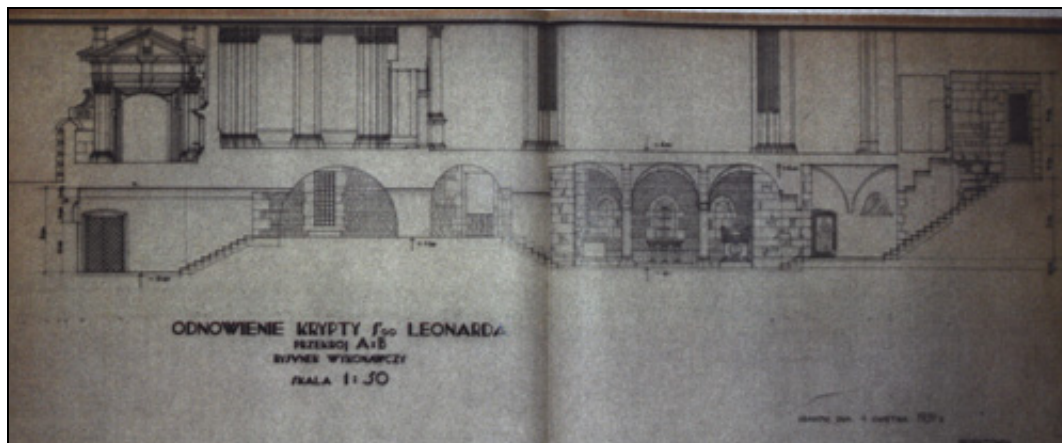

Rys. 3. Od ręczny rys. A. Szyszko-Bohusza z zaznaczeniem stratygraficznym wszystkich faz rozbudowy i przebudowy krypty od XII do XX w.
Fig. 3. Hand sketch of A. Szyszko-Bohusz with stratigraphic presentation of all building and re-building phases of crypt from 12th to 20th century

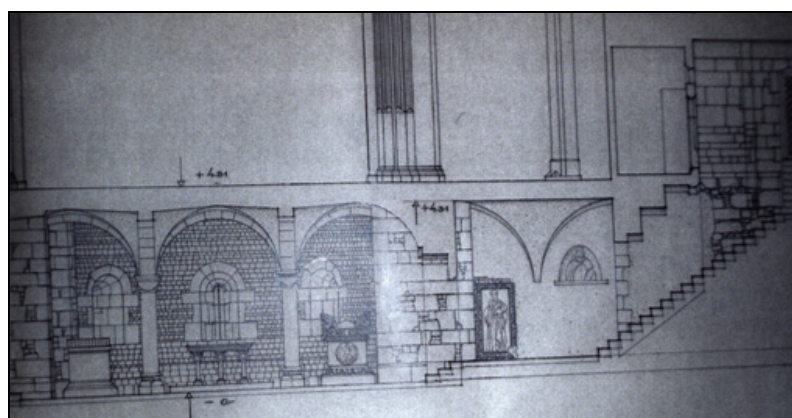
Rys. 4. Rzut poziomy odnowionej w 1938 r. krypty.
Zaznaczony przebieg żelbetowej belki odciążającej sklepienie nad częścią prezbiterialną.
Rys. A. Szyszko-Bohusza z 4 kwietnia 1938 r.

Fig. 4. Plan of crypt renovated in 1938.

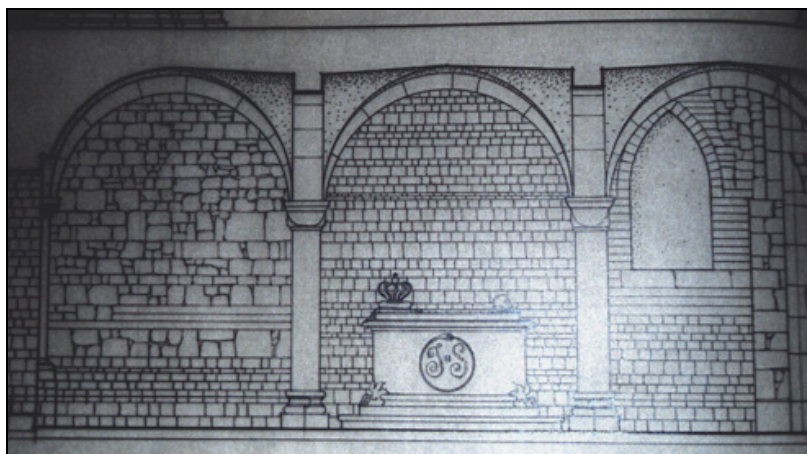
Rys. 5. Widok pionowy odnowionej w 1938 roku krypty.
Widoczne nowe zejście schodami od wieży zegarowej do przedsionka krypty.
Rys. A. Szyszko-Bohusza z 4 stycznia 1938 r.

Fig. 5. Vertical cross-section of crypt renovated in 1938.

Rys. 6. Widok pionowy odnowionej w 1938 r. krypty.
Układ oryginalnych romańskich wątków z kostki kamiennej zachował się do czasów obecnych z niewielkimi uzupełnieniami wykonanymi przez A. Szyszko-Bohusza. Rys. A. Szyszko-Bohusza z 4 kwietnia 1938 r.

Fig. 6. Vertical cross-section of crypt renovated in 1938.

Rys. 7. Widok pionowy ściany zachodniej odnowionej w 1938 r. krypty. Widoczne odsłonięte ceglane okienko po prawej stronie ściany. Układ wątków kamiennych zachowany do czasów obecnych. Rys. A. Szyszko-Bohusza z 4 kwietnia 1938 r.

Fig. 7. Vertical cross-section of crypt renovated in 1938 – western wall.

Rys. 8. Rysunki odręczne odsłoniętych okienek przez A. Szyszko-Bohusza w czasie odnowienia krypty w 1938 r.

Fig. 8. Hand sketches of windows exposed by A. Szyszko-Bohusz during crypt renovation in 1938

Rys. 9. Widok ogólny z ołtarzem w części centralnej. Stan po konserwacji.

Fig. 9. General view of the central part of crypt with the altar - state after conservation

Rys. 10. Południowo-wschodni narożnik krypty. Stan po konserwacji

Fig. 10. South-east corner of crypt – state after conservation

(Jakość fotografii jest wynikiem źle zachowanych kalek archiwalnych A. Szyszko-Bohusza z 1938 i 1939 r., przechowywanych w archiwum wawelskim. Fot. I. Płuska)

5. Podsumowanie.

Krypta św. Leonarda z katedry wawelskiej stanowi jeden z najważniejszych zabytków rodzimej architektury romańskiej. Niniejszy artykuł omawia pełny zakres wykonanych prac konserwatorskich przy murach, kolumnach, sklepieniu krzyżowym i sarkofagach. Podaje informacje dotyczące historii obiektu, techniki i technologii budowy poszczególnych elementów krypty wraz z metodyką konserwatorską.

L i t e r a t u r a

- [1] D o b r o w o l s k i T., *Sztuka barokowa*, wyd. V uzupełnione, 1978.
- [2] Długosza Jana dziejów ksiąg dziesięć, t. III, Kraków 1867.
- [3] Katalog Zabytków Sztuki pod red. J. Szablowskiego, I-V, Miasto Kraków, cz. I, Wawel.
- [4] P i e t r u s i ń s k i J., *Krakowska Katedra Romańska fundacji króla Bolesława Szczodrego*, Roczniki Krakowskie 1956.
- [5] R a d z i k o w s k i E.W., *Nowa karta z przeszłości katedry na Wawelu*, Kraków 1898.
- [6] W o d z i c k i S., *Wspomnienia z przeszłości od roku 1768 do roku 1840*, Kraków 1873.